

הרמב"ם

והשפעותיו על עדות ישראל

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

בענין נוסחאות התפילה

הוא הנוסח של קהילות קודש ספרדים.

סידור תפלת החדש

בעוד סידורים שהיו נפוצים באותם ימים מצאנו גירסתם כגירסת תפלת ישראל הנ"ל, כמו כן סידור תפלת החדש שיצא באותם ימים גם כן כגירסת תפלת ישראל, מחבר סידור תפלה החדש לא נודע והרבה ייחסוהו לג"ע החיד"א זצ"ל, אך מצאנו לאחרונה בשער הסידור חסד לאברהם של הרב אברהם אנקווה בזה הלשון "מסודר על סדר תפלת החדש הנדפס בעיר הזאת מכמה שנים ע"י הרב חיד"א זי"ע ישר תמים" ומכאן הוכחה לכאורה שהחיד"א הכין וסידר לדפוס את סידור תפלת החדש וא"כ נוסח סידור זה, הוא המקובל בקהילות קודש ספרדים והוא נוסח החיד"א.

אמנם המהדורה הראשונה של תפלת החדש המצויה כיום היא משנת תקפ"ג שזה לאחר פטירת החיד"א אבל כבר כתבו חוקים קדומים שיש ברשותם מהדורה משנת תקס"א שזה מתאים א"כ לסוף חייו של החיד"א שנפטר כאמור בשנת תקס"ו.

דורות האחרונים

אלא שכל זה היה כשעדיין בליוורנו היו פועלים הבתי דפוס. כי רוב הסידורים הנפוצים במדינות שחיו בהם הספרדים נדפסו בליוורנו, וכשהפסיקו להדפיס שם התחילו כל מדינה להדפיס במקומם וכך עשו עד שעלו לארץ הקודש, ובתחילה שוב חזרו להדפיס כאן בארץ העתק מסידורי תפלת החדש ולאט לאט שלטו ידי המדפיסים בנוסח התפילה והתחילו לשנות מהנהוג, אמנם כשנבוא לבדוק כל נוסח ונוסח אנחנו נראה שלכל שינוי שהוא יש לו ע מי לסמוך ויצא מידי רבנים ודיינים לאורך השנים, וכמו שאנחנו רואים שהרבה פעמים בנוסח

בראשית עבודתנו בענין נוסחאות התפילה הרבים בגשתנו אל המלאכה ידענו שהנוסחאות הידועים שנהגו במרוקו היו שונים מהנוסחאות המקובלים כיום המכונים נוסח "עדות המזרח", וכאשר חפצנו לראות מקורם של דברים היכן הם ושורש כל נוסח מהיכן הוא שאוב נוכחנו לראות שבכל הסידורים שהודפסו עד לפני כמה שנים הנוסחאות היו זהות לחלוטין בין כל קהילות קודש (אין זה שייך לנוסח האיטלקי שבו כן היו שינויים אבל הוא לא היה מקובל אצל ק"ק ספרדים), והנוסח בכולם היה כהנוסח שנמצא בסידורים שהיו נפוצים בערי המערב (מרוקו, אלג'יר, תוניס, ועוד) כדוגמת תפלת החדש, חסד לאברהם, תפלה זכה, ועוד רבים.

דעת החיד"א

כבר ידוע ומפוסם שהחיד"א עבר על נוסח התפלה ותקנו ומצאו ראוי, ואף כתב בהלכותיו שנוסה זה עולה בכל השערים (עיין קשר גודל סימן י"ב אות ט), ומיני אז בכל קהילות קודש ספרדים השתמשו בנוסח זה, (וזה כולל את כל המדינות שבהם היו הספרדים), וכשנרצה לדעת איזה נוסח הוא שעבר עליו החיד"א נוכל לעיין בסידורי תפילה שיצאו בזמן חיותו של החיד"א.

וכידוע שבסוף ימיו נתיישב החיד"א בליוורנו שהיתה עיר של חכמים וסופרים, וכיוון שהיו מצויים שם בתי דפוס קבע שם את מושבו והדפיס משם את ספריו, ובשנת תקס (בסוף ימיו של החיד"א שהוא ז"ל נפטר בשנת תקס"ו), הוציא את סידור תפלת ישראל בליוורנו לאחר שבשנת תק"ס נדפס כבר סידור זה באמשטרדם וחזר ונדפס שוב לאחר מכן וכנראה שהיה מצוי אז סידור זה לקהילות הספרדים ובשנת תק"ס כשיצא סידור זה לאור שוב הוסיפו לו המדפיסים בתוך הסידור את הערותיו של החיד"א, ויש להניח שחוץ מהערותיו שהעיר שם הסכים לכל נוסח הסידור. ונוסח סידור זה הוא הנוסח שהיה מקובל בכל ק"ק ספרדים שיצאו באותם ימים ע"י כל הדפוסים, והוא

וחננו מאתך דעה בינה והשכל ולא נבוא במסגרת זאת למנות כרוכלא את כל הפוסקים מראשוני הראשונים ועד האחרונים שכך הייתה גירסתם, (עיין בספרי האחרונים של זמנינו אריכות הדברים).

לעומת זאת הרש"ש בסידורו מביא לומר "וחננו מאתך חכמה בינה ודעת".

אמנם עיקר הנוסח שהתבססו עליו בדור האחרון לומר כן הוא משער הכוונות שכתב שם מהר"ש ויטאל בהגהות בזה"ל: מכאן (לפי מה שכתב שם בשער הכוונות) שצריך לומר בנוסח ברכה זו חכמה בינה דעת והשכל כנראה מדברי הרב ז"ל, עכ"ל. וכבר דנו בדבריו המקובלים האם יש ראייה לומר כן.

ובכל אופן גירסת החיד"א בכל הסידורים שהיו אז היא לומר "וחננו מאתך דעה בינה והשכל".

ומ"מ אם על מהר"ש ויטאל ז"ל לבאנו להסתמך צריכים אנחנו לומר חכמה בינה דעת והשכל ובה אף אחד לא נהג.

וביותר מזה כל סידורי האר"י שיצאו בזמננו גרסו דעה ובינה והשכל לבד מכ"י שמצאו כדעת הרש"ש ז"ל, ומה לנו לעיזב נוסח של מאות שנים (אם לא יותר) מספק וכידוע נפסק שאין ספק מוציא מידי ודאי ואף אם נסמוך בזה על דעת הרש"ש הלא הוא נוסח להמקובלים ולא לכל הציבור (שכידוע לפי הקבלה יש הרבה שינויי נוסח שלא נוהגים בהם כי אם המקובלים).

וברוך הוא שכל מה שמנהג זה השתרש בדור האחרון הוא מיד המדפיסים ששלטה בהדפסת הסידורים, ואף הגדילו לעשות ונוסח התפילה של מוצ"ש (אלקינו ואלקי אבותינו וכו') החל עלינו וכו') גם שינו הנוסח לומר וחנונים חכמה בינה ודעת מאתך במקום לומר וחנונים דעה ובינה והשכל מאתך, הגם שעל פילה זו לא לא דיבר אדם מעולם, וכבר ידוע ומפורסם דעת הרב בן ציון אבא שאול שאדם לא ישנה מנוסח אבותיו, ואף אם אביו שינה שלא מדעתו מותר וחובה על הבן לחזור לנוסח אבות אבותינו וכן עת גדולי הפוסקים.

התפילה היה נהוג לומר אנו ואבלו שנוהגים לומר בתענית י"ז בתמוז, ומנגד השיבו על זה שחלוק זה מזה שביזה הוא מלרע ולשון אבל, ובה הוא מלעיל ולשון אנחנו, וכאן אנחנו רואים ששלטו ידי המדפיסים לצאת ידי כולם ולומר אנחנו, אמנם אפשר שהם עשו זאת לתומם ובהוראת מי שהוא, אך אין לנו אלא מה שקבלנו מאבותינו ואבות אבותינו לומר כנוסח שהיה מקובל מזמן החיד"א ואף קודם לכן, וכן הוא בכל שינוי הנוסח שיש בסידור התפילה.

וברבות השנים התאספו עוד ועוד שינויים עד שקובצו כל השינויים יחדיו אל מקום אחד לומר הוא הנוסח המקובל בעדות המזרח, וכשתדייק תראה שאין נוסח סידור אחד דומה למשנהו לגמרי אלא האחד תפס כדעת זו והאחד תפס כדעת אחרת, מה שאינו כן בסידורים המוקדמים שהיו כולם בעצה אחת ונוסח זהה.

יהיה רצון שלאחר עושה שלום

מקור המנהג לומר יהיה רצון שלאחר עושה שלום שבסוף שמונה עשרה, לא התברר, כי בסידורים ישנים לא הובא כלל מנהג זה, באבה כששאלנו ובררנו דבר זה מצאנו שלא אמרו את זה כלל ומראה שרק יחידים היו אומרים כן, אלא שהרבה התחילו לומר זאת בעשרות שנים האחרונות, ומצאנו במחזור זכור לאברהם שנכתב להגיד יהיה רצון לאחר עושה שלום אולם רק לאחר שחרית של ר"ה הובא כן ולא בשאר תפילות, (והובא לומר אחר זה גם מסוק ויאסר אם שמע תשמע ובר כל המחלה גר ולא מצאנו מי שנהג בזה), וכן בחמש תעניות הובא לומר כן דוקא בצום גדליה ולאחר שחרית בלבד ולכאורה היינו אומרים ששייך רק בעשרת ימי תשובה, אבל מה נעשה שבי"כ לא הובא לומר כן וכן בתפילה של עשי"ת לא הובאלומר כן והכרח שזה שייך רק בימים אלו (ר"ה וצום גדליה), אלא שלא מצאנו מי שהיה נוהג כן רק בימים אלו ולא טעם לדברים, (מי שיש בידו טעם או מקור כל שהוא לדבר זה ישלח למערכת ויפורסם בגליון הבא בעז"ה), באחרונים הובא דיון איזה נוסח לומר ביה רצון ומשמע שכן נהגו לאומרו, אשר על כן בנוסח התפילה הוספנו יהיה רצון בקטן לאמר שהנוהגים לומר כן יאמרו אבל אין זה גירסא מוכרחת. אמנם כלפי נוסח יהיה רצון בכל הסידורים הודפס לומר "לעשות חקי רצונך ולעבדך בלבב שלם" והנוסח שהיה בזכור לאברהם הוא "לעשות רצונך בלבב שלם" ותו לא וכן בספרי האחרונים משמע שנוסח יהיה רצון הוא כאותו נוסח שאומרים בסוף הקרבנות שקודם שחרית, ושם בכל הסידורים הישנים הובא לומר "לעשות רצונך בלבב שלם" אמנם המדפיסים ששינו את נוסח יהיה רצון שינו גם בנוסח יהיה רצון שאחר הקרבנות, אך אני לא העזנו והשארנו הכל על מתכוננו כנוסח יהיה רצון המקובל לומר בסוף הקרבנות.

נוסח ברכת אתה חונן

בברכת אתה חונן יש שתי גרסאות עיקריות האחד הוא הנוסח המקורי שהיה נהוג עד לפני כמאה שנה בכל הארצות לומר